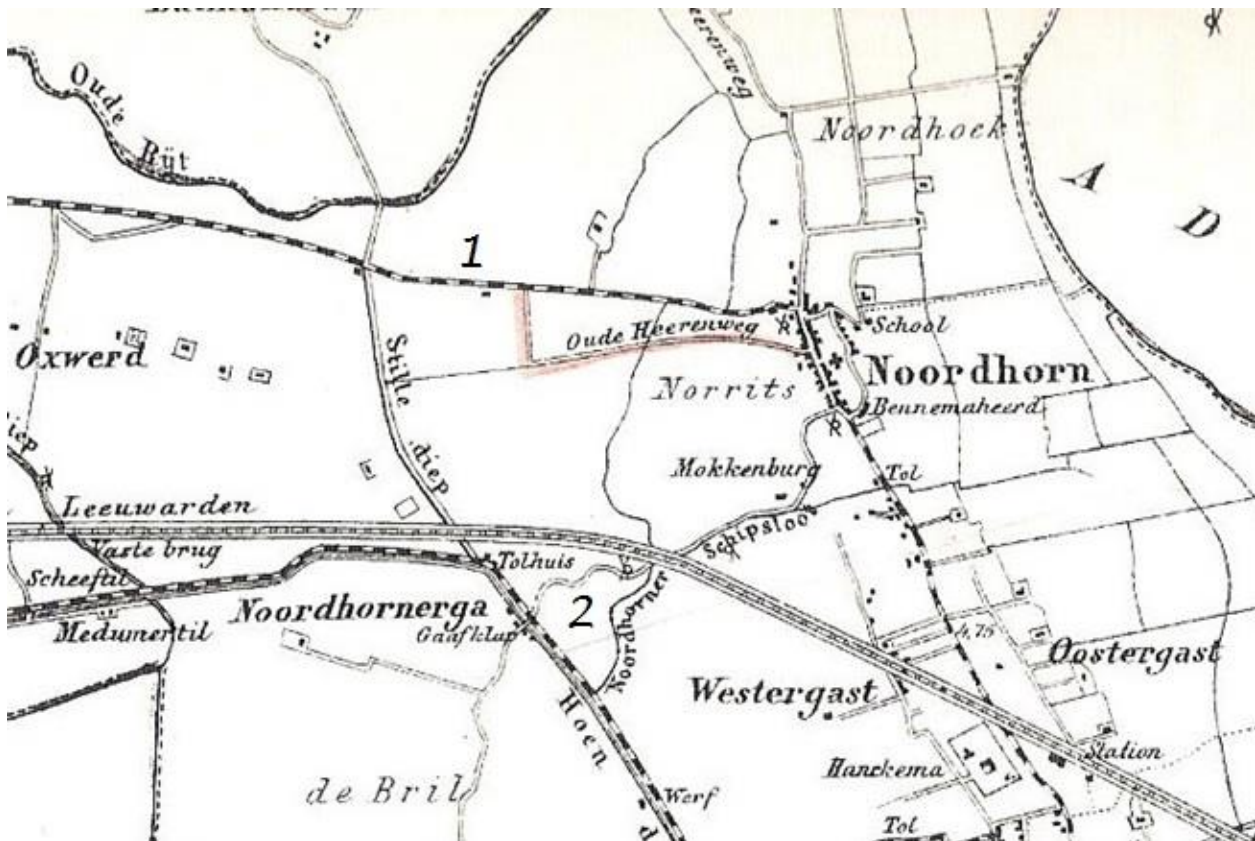

Inleiding

De gemeente Zuidhorn zal in haar bestemmingsplan buitengebied meer aandacht moeten schenken aan het cultuurhistorisch erfgoed volgens een reactie van de provincie. De Werkgroep 'Noordhorn vroeger' Historische Kring Zuidhorn heeft daartoe ondergetekende gevraagd om de waarde van de Oude Heerenweg aan te geven teneinde de gemeente te bewegen deze als cultuurhistorisch waardevol in haar bestemmingsplan op te nemen. Om een goed beeld te geven van de betekenis van de Oude Heerenweg is het nodig de landschaps- en cultuurhistorische ontwikkeling van het nabijgelegen gebied kort te schetsen. De ligging ervan is weergegeven in figuur 1.

Figuur 1: Het toponiem Oude Heerenweg op de gemeentatlas van J. Kuyper(1) uit 1867. Hierop staan ook de twee belangrijkste, in 1867 al verharde wegen naar Friesland weergegeven de Friesestraatweg (1) en de trekweg langs het Hoendiep (2)

Oude Heerenweg en samenhang met Oxwerd

De boerderijen van Oxwerd liggen langs de oudste zeedijk van het Langewold, die mogelijk rond 1250 door monniken van de kloosters Aduard (1192) en Jeruzalem (Gerkesklooster, 1240) werd aangelegd vanaf Gerkesklooster naar de gestuwde keileemrug van Noord- en Zuidhorn. Deze dijk liep ten zuiden van de latere dorpen Grijskerk en Niezijl en langs Oxwerd.

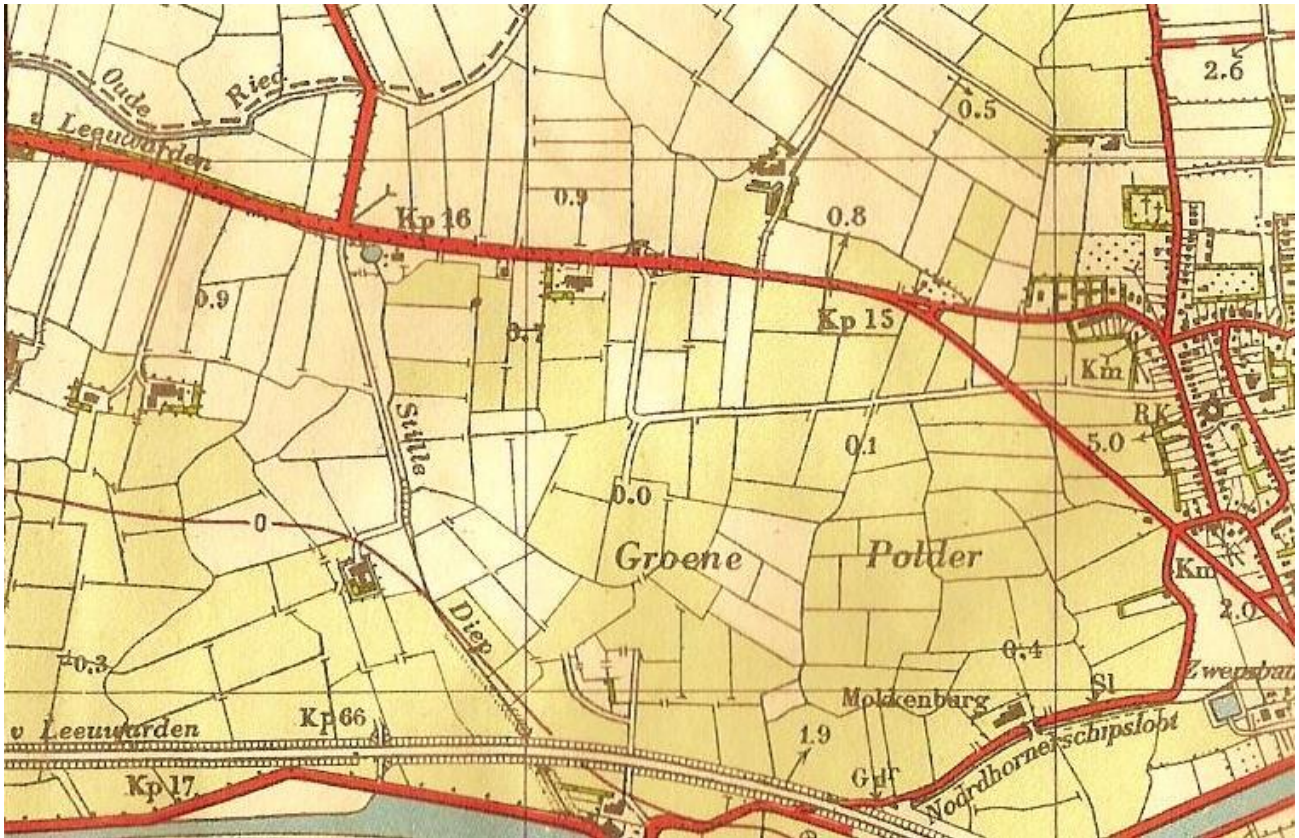

Figuur 2: De topografische kaart 1907 (2) toont de reeks boerderijen van Oxwerd, ontstaan vanuit Niekerk.

Over deze dijk liep ook de oude verbindingroute tussen **Friesland** en Groningen, die ook wel 'De Roder' werd genoemd. Van de dijk resteert niets meer, maar het tracé is nog wel deels te volgen in het landschap. Het is vooral herkenbaar aan de reeks boerderijen van Oxwerd, die op enige afstand van de huidige Friesestraatweg ten zuiden daarvan zijn gelegen (fig 2). In Grijpskerk is over de oude route van de dijk later de straat 'De Roder' gelegd (3). Oostelijk van de Stille diep kan het tracé van de dijk samen hebben gevallen met een deel van de Oude Heerenweg. Op oude kaarten is een doorlopende sloot te zien, die tot vlakbij een laagte bij de meest oostelijke boerderij van Oxwerd doorloopt (fig 3). Hierlangs zal mogelijk de dijk met daarop de Oude Heerenweg gelopen hebben tot de aanleg van de nieuwe dijk rond 1320, die grotendeels samenvalt met de huidige N355.

Afwateringsgeschiedenis

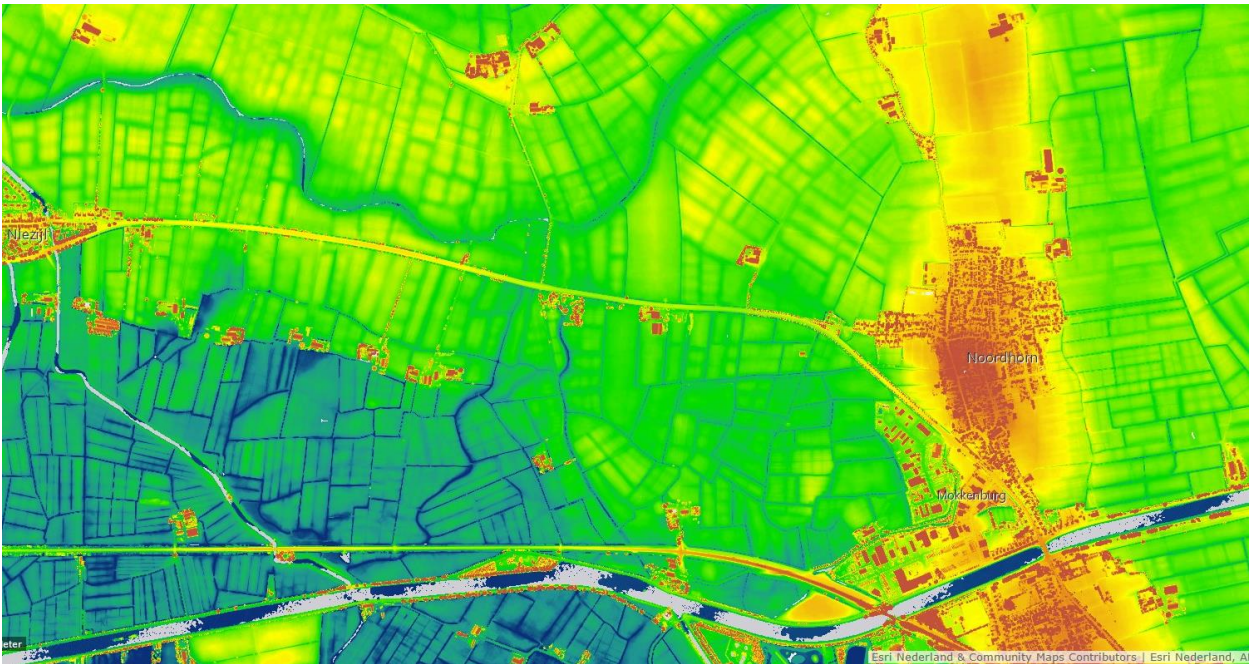
Bij Oxwerd zal een **zijl gelegen hebben op** het punt waar het **Stille Diep** de Roder kruiste en een tweede mogelijk iets westelijker (4 en 7). Zij waterden af op de Oude Riet, in die tijd een brede zee-arm van de Lauwerszee.

Fig 3 : Topografische kaart 1942 (3) met de sloot in het verlengde van de Oude Heerenweg, die over het Stille diep doorloopt tot nabij de meest oostelijke boerderij van Oxwerd en het tracé van de oudste dijk/Oude Heerenweg tot ca 1320 weerspiegelt.

De Oxwerderzijl werd ook wel de Sloterzijl (naar het slot) genoemd, naast de iets oostelijker en in het Stille diep gelegen Vredewolderzijl (naar de streek [Vredewold](#)). Rond 1320 werden de zijlen verplaatst naar het noorden vanwege de nieuwe dijk, die de Roder vervangt. Door de opslibbing in de zeearm van de Lauwerszee vindt een snelle inpoldering plaats. In 1457 werd vanaf Balmahuizen naar het zuiden een dijk gelegd. Deze dijk liep aanvankelijk vanaf Balmahuizen recht door tot oostelijk van het Ipegat, waar de dijk aansloot op de dijk van 1320. Op de hoogtekkaart (fig 4) is een smalle strook hoger gelegen gronden te zien, die vanaf de Balmahuisterweg richting Ipegat loopt. Daar heeft deze dijk eerst gelegen.

In 1548 vond een dijkdoorbraak plaats, waarbij De Kolk (vandaar de naam) of Ipegat ontstond. Een deel van de Balmahuisterdijk werd daarop iets naar het westen verlegd (volgt precies het tracé van de Balmahuisterweg). Het Ipegat werd daardoor binnengedijkt (5).

Figuur 4: Hoogtekaartfragment met links van het midden de smalle laagte (donkerblauw) van het Stille diep. Iets westelijker is nog een kronkelende laagte te zien, die de afwatering van het gebied Langewold verzorgde (7)

Een betere oplossing voor de afwatering van het zuidelijk van Langewold gelegen Vredewold (oostelijke deel) werd gezocht via de **Aduarderzijk**, maar nadat een overeenkomst met het **Aduarderzijvest** al een feit was kwamen de stad **Groningen** en het **stadshamrik** er tegen in geweer omdat ze vreesden voor meer overlast door het water. Vredewold liet daarop de zijl verder stroomafwaarts verplaatsen naar de dijk bij Niezijl, alwaar in 1561 de Midwolderzijk of Nieuwe Sloterzijk/Nijsloterzijk werd gelegd die de basis vormde van het **Nijsloterzijvest**. Wigbold van Ewsum, bewoner van Nienoord en eigenaar van een uitgestrekt hoogveengebied ten zuiden van Leek, droeg hier financieel aan bij vanwege het belang van de afvoer van turf uit de Nienoordtsvenen ten zuiden van Leek via het Lettelberterdiep en het Niezijlsterdiep naar de Lauwerszee en zo verder naar de grote steden in het noorden van Duitsland en het westen van Nederland. (8 Jan Meijering, 2012, Van Caspar de Roblesdiep tot van Starckenborghkanaal, Historisch Jaarboek van Groningen). In 1598 werd door de snelle dichtslibbing van de oude inbraak van de Lauwerszee in het verbrede dal van de Oude Riet iets noordelijker de nieuwe Kommerzijk gebouwd.

Oorlogen

Vanwege haar ligging aan de doorgaande route tussen beide provincies vormde de zijlen in de dijk bij Oxwerd een strategisch punt. In **1417** versloegen de **Vetkopers** onder leiding van **Focko Ukena** en **Keno tom Broke** de **Schieringers** tijdens de **Slag bij Oxwerd**. Hierbij vielen 500 doden en werden 400 mensen gevangengenomen. Er werd op dit strategische punt een slot gebouwd (waarschijnlijk meer een soort blokhuis), waardoor de zijl ook wel aangeduid werd met 'Sloterzijk'. Het slot werd echter al snel weer geslecht als onderdeel van een vredesverdrag tussen de Vetkopers en Schieringers, zo blijkt uit een document uit 1432. De contouren van het blokhuis bij Oxwerd zijn in het landschap nog zichtbaar (fig 5) en het terrein is van cultuurhistorische waarde (9 en 10).

Figuur 5: Topografische kaart 1907 met daarop in de rechter onderhoek het omgrachte terrein, waar het blokhuis heeft gestaan. Het terrein is nu nog vaag herkenbaar aan de grensslotten, die deels nog bewaard zijn gebleven.

Nabij de Oxwerderzijl zal misschien in 1498 de veldslag hebben plaatsgevonden waarbij Nittert Fox de stad [Groningen](#) versloeg en daarna Noord- en Zuidhorn liet platbranden.

De Tachtigjarige Oorlog heeft [nabij de Oude Heerenweg op het Norridsveld](#) zijn sporen nagelaten. Op [30 september 1581](#) de [Slag bij Noordhorn](#) plaats, waarbij de [Spanjaarden](#) onder Verdugo de troepen onder [John Norris](#) (of [Norrits](#)) en [Willem Lodewijk](#) op het veld ten westen van Noordhorn versloegen (later [Norritsveld](#) genoemd, naar John Norris, zie fig 1). Hierbij vielen meer dan 2000 doden. (11)

Ontwikkeling Oude Heerenweg, Friesestraatweg, E10, N355

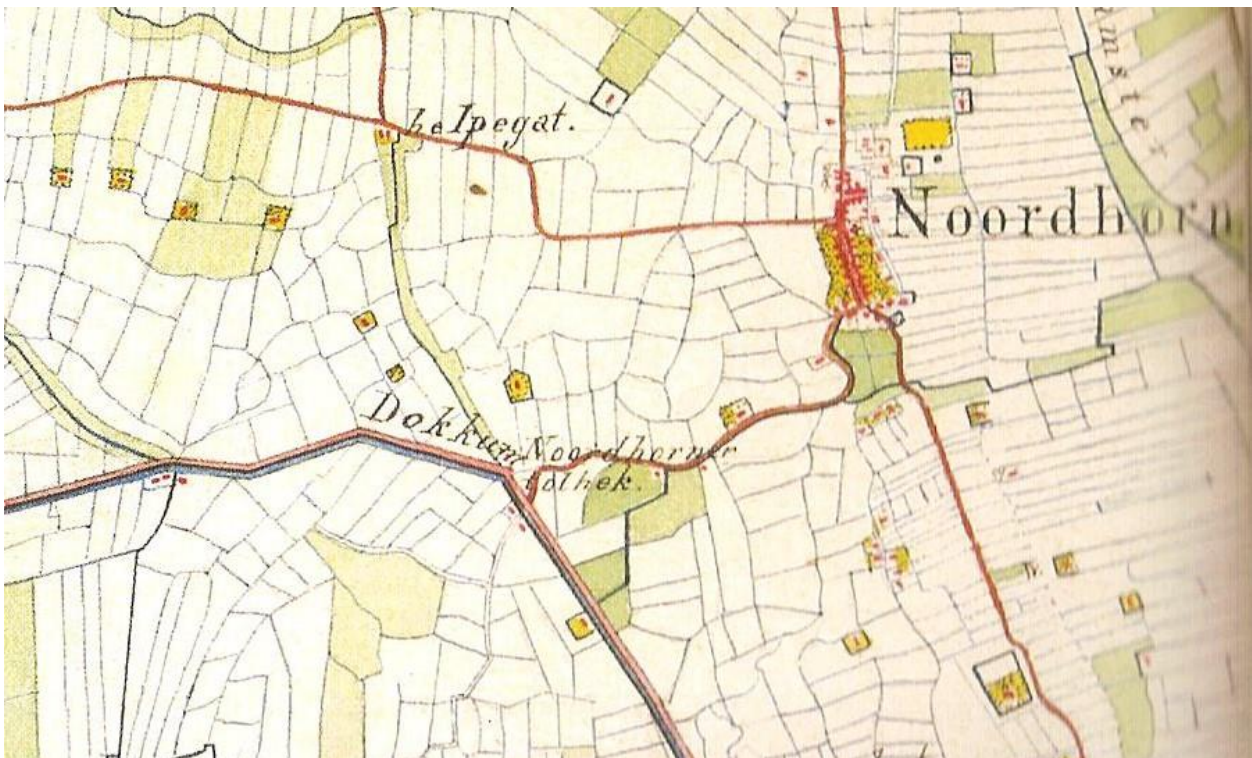
Het oudste tracé van de verbindingsweg tussen Groningen en Friesland loopt in Noordhorn vanaf de Herberg de Gouden Leeuw in westelijke richting en staat bekend als Oude Heerenweg (zie fig 1). Het eerste deel van hotel de Gouden Leeuw tot de N355 is nog goed het oorspronkelijke wegprofiel bewaard gebleven.

Westelijk van de N355 is het vervolg nog lang zichtbaar gebleven (zie fig 3 en fig 6). De weg buigt in noordelijke richting af naar het huidige tracé.

Figuur 6: de Hoge Heerenweg vlak voordat deze met het rechts gelegen perceel werd samengevoegd (bron foto: Wikipedia).

Op de kaart van Huguenin (12) van 1819-1829 (fig 7) is te zien dat de Oude Heerenweg eeuwenlang als doorgaande weg is gebruikt. Om exact te zijn van ca 1320 tot 1840.

Figuur 7 De kaart van Huguenin toont het beloop van de Oude Heerenweg tot 1840/1842. De kolk het Ipegat is als toponiem op de kaart aangegeven. Blijkbaar in die tijd een herkenbaar 'landmark'.

Het vanaf Noordhoorn oost-west lopende deel van de Oude Heerenweg ligt in het verlengde van de streek Oxwerd, waar de oudste dijk van het Westerkwartier, de Roder, is gelegen. Of de Oude Heerenweg op een dijk(je) heeft gelegen is niet bekend, het profiel van de weg is smal gebleven in

vergelijking tot de Kleiweg in Aduard, waarvan zeker is dat die op een dijk ligt. Ook deze Kleiweg was vroeger onderdeel van de Oude Heerenweg naar Groningen. Deze liep via Aduard en de Steentil naar Dorkwerd en zo via de Hogeweg naar de stad. Langs de Kleiweg zie je nog een brede strook grond, waarop oorspronkelijk een dijk heeft gelegen (zie fig 8). Daar lag ooit op de kruin van de dijk de oude verbindingsweg.

Figuur 8 Kleiweg bij Aduard, oud tracé Heerenweg of Friesestraatweg. Rechts van het pad de strook grond, waarop ooit een dijk uit ca 1250 heeft gelegen.

De Oud(st)e Heerenweg van Noordhorn via Oxwerd kruiste een laagte bij het Stille diep en een westelijke zijtak daarvan, die op het hoogtekaartfragment goed is te zien (fig 4). Deze natte laagte is vermoedelijke de reden dat de weg vrijwel direct na de aanleg van de nieuwe dijk in 1320 in noordelijke richting afbuigt en vervolgens het huidige tracé van de N355 volgt.

De Oude Heerenweg was niet meer dan een grasbaan. Door de kleiondergrond was de weg slecht en in de natte en winterperiode helemaal niet begaanbaar. Alleen 's zomers waren dergelijke onverharde wegen op de klei goed te berijden.

Na de Tachtigjarige Oorlog kreeg deze verbinding naar Friesland concurrentie van het Hoendiep en met name de trekweg daarlangs. Door de ontwikkeling van de trekvaart in de 17^e en 18^e eeuw werd steeds meer gebruik gemaakt van de bepuinde trekweg langs dit kanaal. Tolgaarders zorgden voor het onderhoud. Maar in de 19^e eeuw nam het vervoer over de weg toe en werden steeds meer kunstwegen aangelegd.

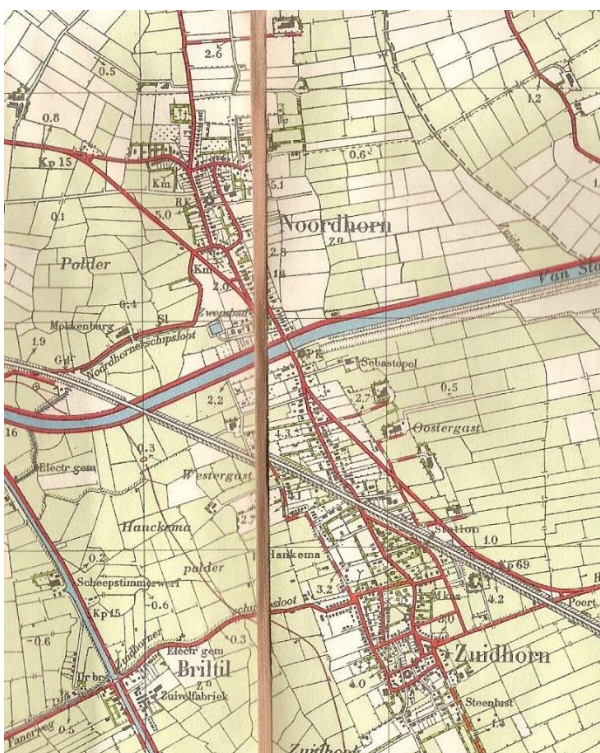
Omstreeks 1840 werd de Heerenweg tussen Groningen en Grijpskerk van een klinkerbestrating voorzien. Het gedeelte van Grijpskerk naar Visvliet was in 1842 klaar (13). De Heerenweg heet daarna Friesestraatweg. De klinkerweg sluit aan op de Langestraat in Noordhorn. Het oude gedeelte dat vlak voor Noordhorn afbuigt blijft hierna als grasbaan voortbestaan. Ook bij Oxwerd en Niezijl vonden bochtafsnijdingen plaats. Die bij Oxwerd is volledig verdwenen, bij Niezijl ligt de Oude Heerenweg door het dorp en is de weg later ook verhard.

In de jaren dertig van de vorige eeuw werd de Friesestraatweg buiten Noordhorn en Zuidhorn omgelegd. Hierbij werd de Oude Heerenweg doorsneden (zie fig 9).

Die doorsnijding is er de oorzaak van dat Oude Heerenweg zijn functie verloor. Tot voor kort was het tracé van deze weg nog te herkennen als onverharde grasbaan. Op de luchtfoto uit 2014 is te zien hoe een deel van de weg inmiddels bij de aangrenzende weilanden is getrokken.

Figuur 10: luchtfoto 2014 bron: Provincie Groningen

Figuur 9 Topografische kaart 1933, herzien 1942 met het nieuwe tracé van de Friesestraatweg buiten Noord- en Zuidhorn om. De Oude Heerenweg werd toen doorsneden en raakt in onbruik.

Waarde van de Oude Heerenweg

De verschijningsvorm van de doorgaande verbinding van Groningen naar Friesland is door de eeuwen heen van gedaante veranderd van een smalle grasbaan tot een moderne, geasfalteerde tweebaansweg. Van 1320 tot 1840 is het een grasbaan geweest, (groten)deels gelegen op oude dijken. In 1840 en 1842 wordt de verbinding in twee fasen verhard en wordt het tracé rechtgetrokken, waardoor oude stukken weg, zoals de Oude Heerenweg en de Kleiweg bij Aduard hun functie verliezen. De weg krijgt ook een nieuwe naam: de Friesestraatweg. Met de toename van het verkeer na de 2e Wereldoorlog is de weg verbreed en geasfalteerd en krijgt het de aanduiding van E10, die ooit tot vierbaans autoweg zou moeten uitgroeien. Maar later is die status naar beneden bijgesteld tot provinciale weg en staat het nu op de kaart als de N355. In 2014 tenslotte is het tracé bij Zuidhorn verlegd met een oostelijke omleiding die onder de Langestraat doorgaat met een tunnel.

De restanten van de historische verbinding tussen Groningen en Friesland bij Noordhorn en Aduard zijn zeer waardevol omdat ze een beeld geven 'hoe het vroeger is geweest' en daarmee onderdeel zijn van de boeiende geschiedenis van deze weg.

Figuur 11: Oude Heerenweg beschermd door aanwijzing als beschermd dorpsgezicht. Bron: Wikipedia

De waarde neemt nog toe doordat de geschiedenis van deze weg ook samenhangt met de bedijkings- en afwateringsgeschiedenis en de vele oorlogen, die er op of nabij hebben plaatsgevonden als strategische verbindingsweg tussen Groningen en Friesland.

Het is wenselijk om met de herkenbare relictten van deze weg zorgvuldig(er) om te springen.

Het verhaal van de Oude Heerenweg/Friesestraatweg/N355 staat niet op zich. Er zijn meer wegen met een vergelijkbare geschiedenis, waarbij bochten werden rechtgetrokken en omleidingen

buiten de dorpen om werden aangelegd. In de Provincie Groningen komen slechts op enkele plaatsen nog sporen van hele oude verbindingswegen in het zeeleigebied voor, die in onbruik zijn geraakt. Voorbeelden hiervan zijn de Stadsweg aan de oostkant van de stad Groningen naar Delfzijl. Vanaf Leeuwenborg tot Winneweer is het profiel van deze weg nog intact, waarbij met name het gedeelte tussen Kroddeburen en Winneweer als grasbaan nog authentiek is. Deze weg had de concurrentie als verbinding verloren van de trekweg langs het Damsterdiep en bleef daardoor ongewijzigd in het landschap liggen.

Daar vlakbij ligt nog een grasbaan langs de Fivel van Ten Post naar Wittewierum. Door het graven van het Eemskanaal heeft die doorgaande weg zijn functie verloren.

Maar met deze oude kleiwegen hangt minder geschiedenis samen dan met de Oude Heerenweg.

Het aantal relictten van oude, onverharde verbindingswegen op de klei is beperkt en daardoor zeldzaam. Het gedeelte van de Oude Heerenweg van hotel de Gouden Leeuw tot de N355 valt binnen het beschermde dorpsgezicht van (de westkant van) Noordhorn (fig 10). Voor dat deel lijkt de bescherming voldoende. Westelijk van de N355 mag de samenhang in het landschap niet verloren gaan door het verdwijnen van het vervolg van de Oude Heerenweg westelijk van de N355.

Laten we met die relictten zorgvuldig omgaan. Een bescherming in het bestemmingsplan buitengebied van de gemeente is dan een eerste stap voor het borgen van die waarden.

Noten

1. J. Kuyper *Gemeenteatlas van de provincie Groningen*, (Groningen, 1867).
2. Koninklijke Bibliotheek Den Haag *Historische atlas van Groningen Chromotopografische kaart des Rijks* verkend 1907, uitgave 1909 Robas Producties 1990
3. Wikipedia-lemna *Oxwerd* <https://nl.wikipedia.org/wiki/Okswerd>
4. Rijkswaterstaat *Beschrijving van de provincie Groningen, behorende bij de waterstaatskaart*. 1961
5. Topografische Dienst Emmen *Topografische kaart verkend in 1933, herzien in 1942*
6. G.H. Ligterink *Tussen Hunze en Lauwers. Kulturhistorische schetsen uit het Groninger Westerkwartier* (Groningen 1967) 63 en 66
7. Actueel Hoogtebestand van Nederland *AHN2* 2014
8. J.J. Meijering *Van Caspar de Roblesdiep tot Van Starkenborghkanaal*. Historisch Jaarboek Groningen 2012
9. J.J. Meijering en A. Spakman *Archeologische en cultuurhistorische terreinen in de provincie Groningen* PPD Groningen 1985
10. J.W. Formsma *De Ommelander borgen en steenhuizen* 1973
11. Wikipedia-lemna *Noordhorn* <https://nl.wikipedia.org/wiki/Noordhorn>
12. H.J. Versfelt en M Schroor *De Atlas van Huguenin Militair topografische kaarten van Noord-Nederland 1819-1829* 2005

13. G.H. Ligterink *landwegen* 169

Drs J.J. Meijering

Oud-beleidsmedewerker landschap provincie Groningen

Fysisch geograaf en cultuurhistoricus

Ondergetekende heeft als beleidsmedewerker landschap bij de provincie Groningen de basis gelegd voor het casco-plus voor Middag Humsterland, wat inmiddels in het bestemmingsplan Zuidhorn zijn uitwerking heeft gekregen. In dit casco is de essentie van het historische waardevolle onregelmatige blokverkavellingspatroon met kromme sloten, dijken, oude wegen en wierden vastgelegd.